

КАФЕДРА ЗАГАЛЬНОГО ТА СПЕЦІАЛІЗОВАНОГО ФОРТЕПІАНО

ЗАГАЛЬНЕ ФОРТЕПІАНО

Освітній ступінь	магістр
Спеціальність	026 Сценічне мистецтво
Освітньо-наукова програма	«Музична режисура»
Статус	<u>вибіркова</u>
Форма контролю	<u>залік</u>

Курс	1,2
Семестр	1,2,3

ECTS	4	
Годин	120	90
Індивідуальні заняття	48	20
Самостійна робота	72	50

Інформація про викладачів навчальної дисципліни

ПІБ	Магомедбекова Н.П. , заслужений діяч мистецтв України, професор кафедри загального фортепіано Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського; Осока О.В. , в.о. професорки, кандидат мистецтвознавства, доцент, кафедри загального фортепіано, декан фортепіанного факультету Національної музичної академії України імені П.І. Чайковського
Профіль викладача	https://orcid.org/0000-0002-1193-2570 (Осока О.В)
e-mail	osokae@gmail.com

Анотація навчальної дисципліни

З кожним днем розширюється сфера діяльності музичного режисера. Майбутні професіонали у складному творчому процесі по створенню багаторівневого сценічного музичного твору водночас мають поєднати сюжет вистави, характери персонажів (драматичний актор або співак-актор) з музикою, танцем, сценічним рухом тощо. Саме завдяки фортепіано, як інструменту універсальному та багатоголосому, виникає можливість поєднати окреслені завдання при ознайомленні та виконанні музики практично всіх жанрів, стилів, виконавських складів (оперної, симфонічної, хорової, камерної, вокальної, інструментальної, танцювальної, джазової, народної та ін.)

Основна мета курсу:

Дисципліна «Загальне фортепіано» ставить за мету максимально охопити багатогранність режисерських завдань при фортепіанному виконанні музичного матеріалу сценічних творів (опер, балетів, музично-драматичних спектаклів та ін.), крім того, розширити загально-музичний світогляд студентів, ознайомитись з творами різних епох та стилів. Існує необмежена кількість клавірних перекладень та обробок, тому володіння фортепіано дозволяє досягнути практично всі існуючі сценічні форми та музичні жанри.

Завдання курсу:

- підвищення рівня володіння фортепіано з урахуванням попередньої музичної освіти;
- формування у студентів умінь та навичок гри в ансамблі;
- формування у студентів умінь та навичок акомпанування;
- удосконалення навичок читання нот з аркушу та транспонування;
- розвиток самостійності при ознайомленні та вивченні репертуару;

- напрацювання вмінь щодо використання теоретичних знань та практичних навичок з фаху, теорії та історії музики, аналізу музичних форм;
- формування готовності до сценічної діяльності.

Поліпшення компетентностей:

- поглиблені знання музичних стилів та музичних сценічних жанрів;
- навички організації самостійної роботи у відповідності щодо творчих задач;
- самостійність у вирішенні художніх задач інтерпретації.

Зміст дисципліни:

Основу навчального матеріалу складають зарубіжні та українські музичні твори різних стилів та епох. Рекомендований студенту репертуар відповідає індивідуальним особливостям студента, рівню його фортепіанної та загально музичної підготовки (середньої спеціальної або вищої). Перспективно-стильове планування індивідуальних занять направлене на подальший розвиток базових професійних якостей.

Музичним режисерам стануть у нагоді танцювальні, програмні (сюжетно яскраві) твори, в яких можливо побудувати та відтворити музичну драматургію будь-якого сценічного жанру тощо. Величезну користь принесе вивчення ансамблевих творів для чотириручного виконання (це не тільки перекладення оперних, симфонічних, балетних творів, а й звернення до оперних транскрипцій), яке сприятиме розвитку музичного слуху та образно-просторового мислення студента.

Результати навчання

В результаті вивчення дисципліни студент повинен

знати:

- оперну, балетну, музично-сценічну музику;
- літературу з історії музики, історії оперного театру, історії розвитку вокального, хорового, симфонічного та музично-сценічного мистецтва.

вміти:

- достатньо вільно читати нотний текст;
- інтерпретувати оригінальний музичний текст (якщо йдеться про старовинні твори);
- вивчати з вокалістами оперні партії;
- акомпанувати солісту, ансамблю;
- виявляти та відтворювати оркестрове звучання фортепіанної партії;
- реалізовувати художньо-виконавський задум (тембр, штрихи, педалізація, динамічний план, агогіка, технічні прийоми);

бути ознайомленим з:

- практичними основами суміжних фахових дисциплін (оперно-симфонічним диригуванням, оперною та камерно-вокальною практикою, читанням партитур та ін.);
- настройками та особливостями старовинних інструментів;
- широким колом творів різних стилів та жанрів (крім індивідуального плану) за допомогою перекладень для одного або двох фортепіано;
- спеціальною літературою, що досліджує всі аспекти роботи та взаємовідносини музичного режисера з творчим колективом;
- відеозаписами всесвітньо відомих постановок музично-сценічних творів.

Перелік тем

МОДУЛЬ 1.

Змістовий модуль 1

1. Поліфонічний твір, соната або варіації (можливо у чотириручному перекладенні).

Змістовий модуль 2

2. Частина музично-театрального твору (музика до музично-драматичного спектаклю, дія, сцена або акт опери, частина музичного спектаклю).

3. Акомпанемент (сольні вокальні номери з опер та музики до музично-драматичних спектаклів, камерно-вокальні, інструментальні або хорові твори).

МОДУЛЬ 2.

Змістовий модуль 3

4. Поліфонічний твір, соната або варіації (можливо у чотириручному перекладенні), або оперна увертюра у перекладенні для одного чи двох фортепіано в чотири руки.

Змістовий модуль 4

5. Частина музично-театрального твору (музика до музично-драматичного спектаклю, дія, сцена або акт опери, частина музичного спектаклю).

6. Танцювальний або програмний твір малої форми (п'єса для сольного або ансамблевого виконання в чотири руки).

МОДУЛЬ 3.

Змістовий модуль 5

7. Поліфонічний твір (перекладення у чотири руки) або твір великої форми (частина сонати у формі сонатного allegro, фантазія, варіації, рондо, увертюра).

Змістовий модуль 6

8. Частина музично-театрального твору (музика до музично-драматичного спектаклю, дія, сцена або акт опери, частина музичного спектаклю або оперети)

9. П'єса танцювальна, програмна або акомпанемент зі сценічного твору, що готується до вистави за фахом.

Форми та технології навчання

Реалізація поставлених завдань дисципліни «Загальне фортепіано» можлива виключно при комплексному підході. Визначальною стороною організації навчального процесу є перспективно-стильове планування індивідуальних занять.

Протягом 1,2,3 семестрів кожен студент вивчає оперну, інструментальну, вокальну, фортепіанну літературу, музично-сценічні твори різних епох, стилів, жанрів. Під час індивідуальних занять поглиблено вивчаються технічні та виражальні можливості фортепіано

Крім індивідуальних занять з дисципліни викладачем проводяться бесіди з актуальних питань музичного виконавства, художньої творчості як таких, що допомагають в особистісно-професійному становленні майбутніх музичних режисерів. На початку кожного семестру складається індивідуальний план кожного студента. В ньому документально фіксуються програми, виступи на академічних концертах та модульних заходах, результати оцінювання роботи студента.

Рекомендовано при вивченні ансамблю та акомпанементу поєднати студентів спеціалізації «Музична режисура» з метою розширення репертуару та збільшення часу занять з викладачем. Розклад складається таким чином: 30 хв. – один студент, 30 хв. – обидва студенти, 30 хв. – другий студент. Тобто, кожен з них має час для опрацювання індивідуальної програми та гри в ансамблі.

Самостійна робота студентів є найважливішою частиною навчального процесу, від її ефективності залежить рівень та якість засвоєння дисципліни.

Теми та завдання для самостійної роботи формуються з урахуванням індивідуального плану студентів та надаються викладачем щотижня. Для студентів спеціалізації «Музична режисура» перевага надається в опрацюванні оперних та балетних клавирів, партитур, вокальних акомпанементів, фортепіанних перекладень музики до музично-драматичних спектаклів.

Навчальні ресурси

Нотний матеріал програмного репертуару, музикознавча та методична література представлена у вільному доступі в бібліотеці та читальній залі Академії. Інструментарій у репетиційних приміщеннях, навчальних аудиторіях, концертних залах Академії надається для самостійних занять та проведення аудиторних індивідуальних занять, репетицій, концертних виступів відповідно до розкладу. За умови дистанційного навчання всі необхідні для вивчення навчальної дисципліни основні та додаткові матеріали надсилаються у відповідну групу на платформах MOODLE, Viber, Zoom, Telegram, Google disk.

Методи контролю

Контроль здійснюється у кожному семестрі. Це є змістові модулі та заліки, на яких студент повинен виконати один твір напам'ять, ансамблі, акомпанементи та фортепіанні перекладення оперних творів – з нот. Поряд з обов'язковими формами контролю, в кожному семестрі проводяться академічні концерти або тематичні вечори, концерти, присвячені творчості того чи іншого композитора або концерти певних стилів та жанрів. Якщо студент приймає участь у такому концерті з певною частиною залікової або екзаменаційної програми, то цей виступ зараховується як залік або частина екзамену.

Система оцінювання

Семестри 1-3

№ з/п	Контрольний захід оцінювання	Всього %
1.	Контрольний урок	20
2.	Академічний концерт	20
3.	Залік	40
4.	Участь у концерті класу, кафедри тощо.	10
5.	Участь у конкурсі, фестивалі тощо	10
	Всього	100

Критерії оцінювання знань студентів:

Критерії оцінювання повинні враховувати не тільки якість виконаної програми, зростання технічного рівня, опанування різних стилів та жанрів, але й результат самостійного опрацювання студентами рекомендованої літератури, пов'язаної з програмними творами. У кожній модульній програмі студент повинен виконати один твір напам'ять.

У загальній позиції оцінювання, стають визначальними такі фактори:

- рівень підготовки;
- рівень репертуару;
- технічний рівень виконання програми (розкриття образного змісту, відчуття стиля, відчуття цілісності форми, інтерпретації, володіння фактурою, педалізацією).

Оцінка «відмінно» виставляється, якщо: студент цілком засвоїв учбово-програмний матеріал, доносить ідею твору, правильно розуміє стильові особливості автора і твору, що виконується. Музична інтерпретація художньо-звукового образу відрізняється виразністю, технічною досконалістю та педалізацією.

Оцінка «добре» виставляється, якщо: студент цілком засвоїв програмний матеріал семестру, систематично займався. Виконання грамотне, технічно якісне, продумане і музичне, але має деякі недоліки.

Оцінка «задовільно» виставляється, якщо: студент посередньо знає учбово-програмний матеріал, але недостатнє проникнення в ідейно-художній зміст творів. Виконання програми з явними помилками.

Оцінка «незадовільно» одержується студентом за умови невиконання програми або виконання на дуже низькому художньому та технічному рівні із значними помилками, відсутність творчого розвитку студента, погані відвідування занять з фортепіано.

Інклюзивне навчання

Навчальна дисципліна може викладатися для більшості студентів з особливими освітніми потребами.

Неформальна освіта

У межах вивчення навчальної дисципліни передбачається участь студентів у вітчизняних та міжнародних музичних фестивалях та конкурсах, концертах, відвідування культурно-мистецьких заходів, оперних та драматичних вистав, мистецьких виставок тощо.

РЕКОМЕНДОВАНА МЕТОДИЧНА ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеев А. Д. Методика обучения игре на фортепиано. – М.: Музыка, 1978.
2. Алексеев А. Д. Из истории фортепианной педагогики: Хрестоматия. – К., 1974.
3. Баренбойм Л. А. Вопросы фортепианной педагогики и исполнительства. –Л.: Сов. комп., 1981.
4. Баренбойм Л. А. Путь к музицированию. –Л.: Сов. комп., 1989.
5. Бодки Э. Интерпретация клавирных произведений И. С. Баха. – М.: Музыка, 1993.
6. Браудо И. А. Об изучении клавирных сочинений Баха в музыкальной школе. Издание 3. –Л.: Музыка, 1979.
7. Браудо И. А. Полифоническая тетрадь. –М.: Музыка, 1966.
8. Булатова Л. Б. Стилевые черты артикуляции в фортепианной музыке XVIII и первой половины XIX вв. – М.: Музыка, 1991.
9. В классе А.Б. Гольденвейзера /сб. научный статей, сост. Д. Благой, Е. Гольденвейзер. – М.: Музыка, 1986.
10. Вольф К. Уроки Шнабеля. – М.: Издательский дом «Классика-XXI», 2006.
11. Вопросы воспитания музыканта-исполнителя. – Вып.68. – М.: ГМПИ им. Гнесиных, 1983.
12. Вопросы фортепианной педагогики /Ред. В. Натансона/. – Вып.2. – М.: Музыка, 1967.
13. Воробкевич Т.Б. Методика гри на фортепіано. Навч.-методичний посібник. – Львів: ЛДМА, 2001.
14. Гаккель Л.Е. Фортепианная музыка XX века. – Л.: Сов. Композитор, 1976.
15. Гат Й. Техника фортепианной игры. - М.-Будапешт, 1967
16. Голубовская Н. И. Искусство педализации (о музыкальном исполнительстве). – Л.: Музыка, 1985.
17. Гофман И. Фортепианная игра. – М., 1961
18. Гутерман В. Возвращение к творческой жизни. – Екатеринбург: ГЕЛ, 1994.
19. Додаток до програм з курсу загального фортепіано для музичних вузів та середніх спеціальних музичних навчальних закладів /Укладач: С.Б. Зандрок/. - К.,1991.
20. Дроздова М.А. Уроки Юдиной. – М.: Издательский дом «Классика –XXI», 2006.
21. Друскин М.С. О западноевропейской музыке XX века. – М.: Сов.композитор, 1973.
22. Загорный Н.И. Фортепианная игра как вспомогательный в музыкальном образовании предмет. – Л.-М.,1928.
23. Йовенко З.Н. Общее фортепиано: вопросы методики. – К.: Муз. Україна, 1989.
24. Калинина Н. П. Клавирная музыка Баха в фортепианном классе. – М.: Музыка, 1974.

25. Класс основного музыкального инструмента. Искусство фортепианного интонирования. Учебное пособие для вузов. – М.: Искусство, 2005.
26. Коган Г.М. Вопросы пианизма: изб. статьи. – М.: Сов. Композитор, 1968.
27. Коган Г.М. Работа пианиста. – М., 1979.
28. Коган Г.М. У врат мастерства. – М., 1977.
29. Колеса Ф.М. Музикознавчі праці. – К.: Наукова думка, 1969.
30. Копчевский Н. А. Иоганн Себастьян Бах. /Сб. ст. «Вопросы фортепианной педагогики». Вып.1. Ред.-сост. В. Натансон. – М.: Музыка, 1979
31. Корто А. О фортепианном искусстве. Сост. и ред. К. Аджемов. – М., 1965
32. Кременштейн Б.Л. Педагогика Г.Г. Нейгауза. – М.: Музыка, 1984.
33. Курковский Г. В. Питання фортепіанного виконавства. Збірник статей. – К.: Муз. Україна, 1983.
34. Лапп Д. Улучшаем память в любом возрасте. – М., 1993.
35. Либерман Е. Я. Работа над фортепианной техникой. – М.: Музыка, 1971.
36. Либерман Е. Я. Творческая работа пианиста с авторским текстом. – М.: Музыка, 1988
37. Любомудрова Н. А. Методика обучения игре на фортепиано. – М.: Музыка, 1982.
38. Мазель Л.А. Строение музыкальных произведений. – М: Госмузиздат, 1960.
39. Малинковская А. В. Фортепианно-исполнительское интонирование: Проблемы художественного интонирования на фортепиано и анализ их разработки в методико-теоретической литературе XVI-XX веков; очерки. – М.: «Владос», 2005.
40. Мартинсен К. А. Индивидуальная фортепианная техника (на основе звукотворческой воли). – М.: Музыка, 1966.
41. Мартинсен К.А. Методика индивидуального преподавания игры на фортепиано. – М.: Классика XXI, 2003.
42. Месснер В. Аппликатура в фортепианных сонатах Бетховена. – М., 1962.
43. Музыкальное воспитание в современном мире. Материалы 9-ой конференции Международного общества по музыкальному воспитанию (ИСМЕ). – М., 1973.
44. Муха А.І. Принцип програмності в музиці. – К.: Наук.думка, 1966.
45. Нейгауз Г. Г. Об искусстве фортепианной игры. Издание 5. М.: Музыка, 1988.
46. Николаев А.А. Очерки по истории фортепианной педагогики и теории пианизма. – М.: Музыка, 1980.
47. Николаев А. А. Взгляды Г.Нейгауза на развитие пианистического мастерства. – М.: Музгиз, 1961.
48. Носина В.Б. Символика музыки И. С. Баха. – Тамбов, 1993.
49. Понизовкин Ю. Рахманинов – пианист, интерпретатор собственных произведений. – М., 1965.
50. Савшинский С. И. Пианист и его работа. – Л., 1961.
51. Савшинский С. И. Режим и гигиена работы пианиста. –Л., 1963.
52. Савшинский С. И. Работа над музыкальным произведением. – Л.: Сов.комп., 1961.
53. Светозарова Н., Кременштейн Б. Педализация в процессе обучения игре на фортепиано. – М., 1965.
54. Смирнова Т. И. Фортепиано – интенсивный курс. – М.: Музыка, 1992.
55. Теория и методика обучения игре на фортепиано. /Под общей ред. А. Каузовой, А. Николаевой/. –М.: Владос, 2001.
56. Теплов Б.М. Психология музыкальных способностей. –М.-Л., 1947.
57. Терликова Л.Е. Методика обучения беглому чтению с листа. Метод. разр. МК РСФСР. – М., 1989.
58. Тимакин Е. М. Воспитание пианиста. –М.: Сов.комп., 1989.
59. Тимакин Е. М. Навыки координации в развитии пианиста. –М.: Сов.комп., 1987.
60. Уроки Зака /сб. статей, сост. А. Меркулов/. – М.: Издательский дом «Классика –XXI», 2006.
61. Фадеева К.В. Вериківський М.І. Цикл фортепіанних прелюдій. – К.: КДУКіМ, 1997.
62. Фейнберг С.Е. Пианизм как искусство. – М., 1969.
63. Цыпин Г.М. Обучение игре на фортепиано. – М.: Музыка, 1984.
64. Швейцер А. И. С. Бах. – М.: Музыка, 1965.
65. Щапов А.П. Некоторые вопросы фортепианной техники. – М., 1968.
66. Щапов А.П. Фортепианная педагогика. – М.: Сов. Розсип, 1960.
67. Яворский Б.Л. Сюиты Баха для клавира /под. ред. С. Протопопова/. – М.-Л.: Музгиз, 1947.

ДОДАТКОВА ЛІТЕРАТУРА

1. Абрамян В. Ц. Театральна педагогіка. – К. : Лібра,1996.
2. Арановский М.Г. Музыка как форма интеллектуальной деятельности /Ред.-сост. М.Г. Арановский. – М.: КомКнига, 2007.
3. Базанов В. Техника и технология сцены. – Л.: 1976.
4. Берегова О. Сучасні комунікаційні технології в культурі України: Навчальний посібник. – Київ: НМАУ ім. П. І. Чайковського, 2006.
5. Благодатов Г.И. История симфонического оркестра. – Л.: 1969.
6. Брянцева В.Н. Французская комическая опера XVIII века. Пути становления и развития жанра. – М.: Музыка. – 1985.
7. Вагнер Р. Опера и драма. Изд. Юргенсона. – 1906.
8. Ванслов В. Опера и ее сценическое воплощение. – М.: Изд. ВТО. – 1963.

9. Васенина К. В. Проблема слова в пении // Вопросы вокальной педагогики: сб. статей [сост. и общ. ред. В. Л. Чаплина]. – М.: Музыка, 1982. – Вып. IV. – С. 145-162.
10. Василенко З.І. Фольклористична діяльність М.В. Лисенка. – К., 1972.
11. Веприк А.М. Очерки по вопросам оркестровых стилей. – М., 1961.
12. Гейлиг М.Ф. Форма в русской классической опере. Принципы строения крупных разделов. – М.: Музыка. – 1968.
13. Гликман И.О. Мейерхольд и музыкальный театр. – Л.: Сов. Композитор. – 1989.
14. Гнидь Б. П. Історія вокального мистецтва : підручник [для вищ. муз. навч. закладів]. – Київ: НМАУ ім. П. І. Чайковського, 1997.
15. Гозепунд А. Ричард Вагнер и русская культура. Исследование. – Л.: Сов. Композитор. – 1990.
16. Гордійчук М. Фольклор і фольклористика. Зб. статей. – К.: Муз. України. – 1979.
17. Горович Б. Оперный театр. – М.: Музыка. – 1984.
18. Готлиб А. Основы ансамблевой техники. – М.: Музыка, 1971.
19. Клименко Ж.А. Робота над основними навичками ансамблевого виконання. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волинського держ. ун-ту імені Лесі Українки, 2006.
20. Конен В.Д. Театр и симфония. Роль оперы в формировании классической симфонии. – М.: Музыка. – 1968.
21. Концертмейстерська практика в оперному театрі (методичні рекомендації для викладачів та студентів музичних вузів / Укладач Ж.Г. Скобцова/. – К., 1997.
22. Крушельницька Соломія: Спогади. Матеріали. Листування: У двох част. [вст. стаття, упор. і прим. М. Головащенко]. – I ч. – К.: Музична Україна, 1978. – 398 с.; II ч. – К.: Музична Україна, 1979.
23. Либберман Е. Я. Работа над фортепианной техникой. – М.: Искусство, 1985.
24. Лібрето опер композиторів Чехії та Словаччини: Метод. розробка для викладачів і студентів вищих навчальних закладів / Львівська національна музична академія ім. М. Лисенка. – Львів, 2010. – 20 с.
25. Мазель Л.А. Анализ музыкальной формы. – М.: Музыка, 1986.
26. Майкапар А. Вокалист нуждается в руководителе... (8.11.2013) [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформації: <http://www.muzcentrum.ru/orpheusradio/programsarchive/concertmaster/14315-aleksandr-majkapar-vokalist-nuzhdaetsya-v-rukovoditele>
27. Мамчур І.Л. Сучасна українська опера. – К.: Т-во «Знання». УРСР. – 1984. – Серія УІ «Література і мистецтво».
28. Метнер Н.К. Повседневная работа пианиста и композитора: Страницы из записных книжек / Сост. М.А. Гурвич, Л.Г. Лукомский/. – М.: Музыка, 2011.
29. Микиша М. Практичні основи вокального мистецтва; [літер. виклад. М. Головащенко]. – 2-ге вид. – К.: Музична Україна, 1985.
30. Михайлова Т. Н. О вокально-технической подготовке репертуара // Вопросы вокальной педагогики: статьи и очерки [сост. Д. Г. Евтушенко]. – М.: Музыка, 1967. – Вып.3. – С. 91-97.
31. Модр А. Музыкальные инструменты. – М., 1959.
32. Музыка в драматическом театре. Сб. статей. Ленинград. отд.: Музыка. – 1976.
33. Мур Дж. Певец и аккомпаниатор. – М.: Радуга. – 1987.
34. Неллі В.О. Про режисуру. – К.: Мистецтво, 1977.
35. Нестеренко Е. Размышление о профессии. – М.: Искусство, 1985.
36. Ойгензихт Р. В классе камерного пения. – Харьков: «Стиль-Издат», 2006. – 131 с.
37. Паваротти Л., Райт У. Мой мир. – М., 1995.
38. Павловская-Боровик В. И. Об исполнительских задачах певца / Вопросы вокальной педагогики : сб. статей [сост. Л. Дмитриев]. – М.: Музыка, 1982. – Вып. VI. – С. 57-69.
39. Падалка Г.М. Педагогіка мистецтва (Теорія і методика викладання мистецьких дисциплін). – К.: Освіта України, 2008.
40. Петров А.П. Время, Музыка, Музыканты. Размышления и беседы. – Л.: Сов. Композитор, 1987.
41. Понтрягин П. М. Некоторые вопросы формирования и воспитания певца-актёра // Вопросы вокальной педагогики: сб. статей [сост. и общ. ред. В. Л. Чаплина]. – М.: Музыка, 1982. – Вып. IV. – С. 8-29.
42. Рогаль-Левицкий Д.Р. Современный оркестр. – М., 1963.
43. Ростовський О.Я. Педагогіка музичного сприймання: навч.- методич. посібник. – К.: ІЗМН, 1997.
44. Рудницька О.П. Музыка і культура особистості: проблеми сучасної педагогічної освіти: навч. посібник. – К.: ІЗМН, 1998.
45. Савари С. Азбука аккомпанемента : [уч. пособие]; [ред. А. Я. Гросов]. – Донецк: ООО „Юго-Восток, Лтд’’, 2005.
46. Сафонов В.І. Художня інтерпретація музичних творів. – К., 1995
47. Скоробагатко Н. Нотатки оперного концертмейстера. – К.: Муз. Україна, 1973.
48. Станиславский К.С. Моя жизнь в искусстве. – М.: Искусство. – 1962.
49. Тимохин В. Мастера вокального искусства XX века. Очерки о выдающихся певцах современности. – М.: Музыка, 1974. – Вып. 1.
50. Фишер-Дискау Д. Отзвуки былого : Размышления и воспоминания: [Пер. с нем.]. – М.: Музыка, 1991. – 285 с.
51. Фількевич Г.М. Музыка в драматичному театрі. – К., 2004.
52. Френкель М. Современная сценография. – К., Мистецтво, 1980.

53. Чачава В. Уметь подчиняться активно // Советская музыка. – 1991. – №2. – С. 83-87.
54. Чулаки М. Инструменты симфонического оркестра. – М., 1972.
55. Шейко Р. Елена Образцова. Записки в пути. Диалоги. - М.: „Искусство”, 1984.
56. Шендерович Е. В концертмейстерском классе. Размышления педагога. – М.: Музыка, 1996.
57. Шендерович Е. О преодолении пианистических трудностей в клавирах: советы аккомпаниатора. – Л.: Музыка, 1972.
58. Шендерович Е. В концертмейстерском классе. – М.: Музыка, 1996.
59. Ярославцева Л.. Опера. Певцы. Вокальные школы Италии, Франции, Германии XVII-XX веков. – М.: «Издательский дом «Золотое руно». – 2004.